

Асноўныя класы афарызмаў (да праблемы сістэматызацыі афарыстычнага матэрыялу)

Моўная прырода афарызма¹ як спецыфічнага прадукту і знакавага сродку маўленча-мысленай дзейнасці стала прадметам глыбокай увагі лінгвістаў толькі з пачатку 1970-х гг., таму найбольш адметнымі рысамі існуючай лінгвістычнай інтэрпрэтацыі афарызма з'яўляюцца адсутнасць адзінства канцэптualaных і метадалагічных падыходаў да яго вывучэння, нераспрацаванасць адпаведнай метамовай апісання, прыватная праблематыка і атамарны характар даследаванняў і інш.

Адной з найбольш актуальных праблем сучаснага вывучэння афарызма як моўнага феномена з'яўляецца класіфікацыя афарызмаў па іх асноўных тыпах, г. зн. агульная сістэматызацыя афарыстычнага матэрыялу мовы / маўлення.

2.1. Праблемы агульнай сістэматызацыі афарызмаў

Неаднародныя па сваім паходжанні, структуры, семантыцы і спосабах функцыянавання афарызмы сістэматызуюцца рознымі даследчыкамі ў тэрмінах розных філалагічных дысцыплін з дапамогай самых разнастайных крытэрыяў.

2.1.1. Найбольш значныя агульныя класіфікацыі афарызмаў

На сённяшні дзень можна вылучыць тры найбольш значныя агульныя класіфікацыі афарызмаў.

Паводле вядомай класіфікацыі акадэміка М.Л. Гаспарава [Гаспаров 1987 (а); Гаспаров 1990, с. 558–566], усе афарызмы з пункта погляду невызначальнасці vs. вызначальнасці іх аўтарства дыферэнцыруюцца на два вялікія класы – афарызмы фальклорныя (прыказкі і прымаўкі) і літаратурныя. Першыя адрозніваюцца прынцыповай немагчымасцю вызначэння іх аўтара як таго ці іншага канкрэтнага індывіда (звычайна лічыцца, што стварэнне фальклорных афарызмаў – прэрагатыва т. зв. “калектыўнай творчасці народа”, паколькі за выключэннем прыказак і прымавак літаратурнага паходжання заўсёды застаецца невядомым, хто менавіта, у адносінах да

¹ Тэрмін афарызм, які паходзіць ад гр. *ἀφορισμός* (“азначэнне”), праз лац. *aphorism* замацаваўся ў розныя часы і ўжываецца ва ўсіх сучасных заходнеўрапейскіх мовах. Ва ўсходнеславянскіх мовах вядомы з XVIII стагоддзя (рус. *афоризмъ* у “Словары Акадэміі Російскай” 1789 г.) і запазычаны. відаць, з ням. *Aphorismus* або з фр. *aporisme* [Черных 1994, т. 1, с. 60].

чаго, у якім сэнсе і ў якой форме ўпершыню іх выказаў!). Другім уласціва наяўнасць рэальнага або патэнцыяльнага (resp. меркаванага) індывідуалізаванага аўтара. Зыходзячы з апошняга, усе «літаратурныя афарызмы» размяжоўваюцца на тры наступныя катэгорыі.

Гномы, ці сентэнцыі – афарыстычныя выказванні, кваліфікаваныя М.Л. Гаспаравым яшчэ і як «безличные сентенции» [Гаспаров 1990, с. 559], што не абавязкова суадносяцца з прозвішчам свайго аўтара і «занимают промежуточное положение между безымянной поговоркой и индивидуализированным авторским афоризмом» [Гаспаров 1987 (г)]. Параўн. (прыклад М.Л. Гаспарова): рус. *Никто не обнимет необъятного*.

Алафегмы (або апафтэзмы) – афарыстычныя выслоўі, якія належаць або прыпісваюцца пэўнаму аўтару, «вложенные в уста конкретного лица» [Гаспаров 1990, с. 559], як правіла, з ліку вядомых гістарычных асоб на падставе наяўнасці тэксталагічных крыніц або паводле чутак (рознай ступені дакладнасці) [Гаспаров 1987 (а)]. Параўн. (прыклад М.Л. Гаспарова): рус. *Мудрец Картезий сказал: «Никто не обнимет необъятного»*.

Хрыі – афарыстычныя выказванні пэўнай асобы ў пэўных абставінах, «вложенные в уста конкретного лица при конкретных обстоятельствах» [Гаспаров 1990, с. 559], звычайна ў выглядзе апавядання-мініяцюры, якое складаецца з дасціпнага або навучальнага выказвання якога-небудзь знакамітага чалавека ў кантэксце біяграфічнага або анекдатычнага паведамлення пра тую ці іншую падзею, якая прымусіла яго выказацца [Гаспаров 1987 (а)]. Параўн. (прыклад М.Л. Гаспарова): рус. *Мудрец Картезий, спрошенный прохожим, сколько звезд на небе, с пылом ответил: «Мерзавец! Никто не обнимет необъятного!»*.

Даволі распаўсюджанай з'яўляецца класіфікацыя афарызмаў па іх геналагічна-семантычных адрозненнях, якая належыць М.Н. Эпштэйну [Эпштэйн 1987, с. 43]. Паводле гэтай класіфікацыйнай схемы ўнутры афарыстыкі як жанра слоўнай творчасці вылучаюцца наступныя разнавіднасці афарыстычных выказванняў у залежнасці ад спецыфічнай для кожнага з іх зместавай структуры і пазычна-моўнай формы яе адлюстравання.

Сентэнцыі – выслоўі дэкларацыйнага характару, якія па сваёй лагічна-сэнсавай структуры адпавядаюць своеасабліваму «тэарэтычнаму» выніку абагульнення рэчаіснасці. Параўн. (гэты і наступныя прыклады М.Н. Эпштэйна): рус. (у перакладзе з гр.) *Статую красит вид, а человека – деяния его* (Пифагор).

Максімы – выслоўі падкрэслена дырэктыўнага характару, абагульненне рэчаіснасці ў якіх мае «эмпірычнае» значэнне, звычайна ў выглядзе павучання. Параўн.: рус. (у перакладзе з гр.) *Чего не следует делать, того не делай даже в мыслях* (Эпиктет).

Гномы – абагульненні рэчаіснасці ў выглядзе павучальных па змесце

¹У гэтай сувязі трэба адзначыць, што адсутнасць асацыяцыі пэўнага афарызма з яго аўтарам можа мець не толькі катэгорыяльны (як у М.Л. Гаспарова), але і функцыянальны характар. Гэта датычыцца перш за ўсё даволі шматлікага класа прыказак і прымавак, прататыпамі якіх з'яўляюцца індывідуальна-аўтарскія афарызмы.

выслоўяў, як правіла, вершаваных і ананімных, аднак іншы раз выказаных ад імя свайго аўтара. Параўн.: рус. (у перакладзе з гр.) *Вот Фокилида слова: что за польза от знатного рода Тем, у кого ни в словах обаяния нет, ни в совете?* (Фокилид).

Хрыі – выслоўі, у якіх абагульненне рэчаіснасці нельга аддзяліць ад той жыццёвай сітуацыі, якая «справакавала» яго з’яўленне (параўн. з вызначэннем хрыі ў М.Л. Гаспарова). Параўн.: рус. (у перакладзе з гр.) *Часто он [Сакрат – Я.І.] говорил, глядя на множество рыночных товаров: «Сколько же есть вещей, без которых можно жить!»* [Диоген Лаэртский 1986, с. 100].

Яшчэ адна дыферэнцыяцыя афарызмаў, у аснову якой пакладзены цэлы комплекс гетэрагенных крытэрыяў, была прапанавана акадэмікам Н.Ц. Федарэнкам і Л.І. Сакольскай, аўтарамі першай ва ўсходнеславянскай філалогіі манаграфіі, прысвечанай тэорыі афарызма як прадукту і спосабу мастацкай слоўнай творчасці [Федоренко, Сокольская 1990, с. 86–90].

Перш за ўсё на падставе аўтаномнага vs. неаўтаномнага характару свайго функцыянавання як тэкстаў усе афарыстычныя выказванні размяжоўваюцца на т. зв. адасобленыя (або самастойныя) афарызмы (як аўтаномныя тэксты), «входящие в произведения, состоящие из одних афоризмов» (напрыклад, у такіх, як «*Reflexions ou sentences et maximes morales*» Франсуа дэ Ларашфуко, «*Aphorismen*» Георга К. Ліхтэнберга, «*Плоды раздумья*» Казымы Пруткава і да т. п.), і ўводныя афарызмы (як інтэртэксты), што «встречаются в различных литературных жанрах: в романах, повестях, драме, поэме, очерке»¹.

І першыя, і другія, у сваю чаргу, размяжоўваюцца на падставе рытмізаванасці vs. нерытмізаванасці формы свайго адлюстравання на «афарызмы паэтычныя» (або «афоравершы») [Федоренко, Сокольская 1990, с. 101]) і «афарызмы ў прозе».

Апошнія ў залежнасці ад іх лексічнага і сінтаксічнага аб’ёму дыферэнцыруюцца на ўласна «афарызмы» і т. зв. «афарыстычныя выказванні» (або «афорвыказванні» [Федоренко, Сокольская 1990, с. 101]) – «суждения, сжатые до предела», але памер якіх перавышае звычайныя «границы афоризма» (аднаго-двух простых сказаў з агульнай колькасцю слоў каля 7–9 адзінак). Параўн. (прыклады Н.Ц. Федарэнкі і Л.І. Сакольскай): рус. (у перакладзе з фр. і ант.) *Нет у людей истинной свободы без свободы высказывать свои мысли* (Вольтер); *Если мы имеем по яблоку и обменяемся ими, мы ничего не выигрываем; а если у вас есть идея и у меня есть идея, обменявшись, мы будем иметь каждый по две идеи* (Б. Шоу).

Асобна варта адзначыць класіфікацыю афарызмаў, прапанаваную В.Р. Кастамаравым і Я.М. Верашчагіным пры лінгвакраіназнаўчым апісанні рускай мовы [Верецагин, Костомаров 1990, с. 71–73], якая паклала пачатак (прынамсі, ва ўсходнеславянскай мовазнаўчай традыцыі) лінгвістычнаму разуменню афарызмаў як адзінак маўлення і элементаў моўнай сістэмы.

Паводле гэтай класіфікацыі, усе афарыстычныя фразы на падставе выз-

¹ Трэба, аднак, заўважыць, што погляд Н.Ц. Федарэнкі і Л.І. Сакольскай не арыгінальны, паколькі аналагічная класіфікацыя ўжо сустракаецца ў 9-томнай «Краткой литературной энциклопедии», прычым амаль у тых жа тэрмінах (параўн., напрыклад, «вводный афоризм» [Афоризм 1962]).

начэння «індывідуальнага» або «масавага» характару іх функцыянавання ў маўленні членацца на дзве асноўныя катэгорыі – адпаведна на т. зв. «маўленчыя (або «індывідуальна-аўтарскія»)» і «моўныя» афарызмы [Костомаров, Верещагин 1988, с. 6–7].

Першыя проціпастаўляюцца другім з пункта гледжання, перш за ўсё, свабоды або несвабоды сваёй лексічна-граматычнай структуры ў маўленні. Параўн. *Одежду береги, пока она новая, а честь береги с юности* (наўмысна створаная Я.М. Верашчагіным і В.Р. Кастамаравым фразы) і *Береги платье снову, а честь смолоду* (вядомая руская прыказка).

Але адной толькі здольнасці ўзнаўляцца ў маўленні, як заўважаюць Я.М. Верашчагін і В.Р. Кастамараў, яшчэ недастаткова для залічэння той ці іншай афарыстычнай фразы ў склад менавіта «моўных афарызмаў». Моўная або маўленчая прырода афарыстычных выказванняў вызначаецца таксама і ў адпаведнасці з агульнамоўным («масавым») або не агульнамоўным («індывідуальным») статусам узнаўляльнасці кожнага з іх. Пры гэтым «масавы характар» узнаўляльнасці «моўных афарызмаў» вызначаецца па крытэрыю іх «вядомасці ўсім носьбітам мовы таксама ж, як любое слова ці любы фразеалагізм», у той час як афарызмы, узнаўляльнасць якіх мае «індывідуальны» характар «не выходзяць за межы меснага бытовання, или даже остаются достоянием отдельных лиц», і таму ўвогуле не маюць ніякага дачынення да мовы і з'яўляюцца «не более чем фольклорным и литературным материалом» [Верещагин, Костомаров 1990, с. 73].

Усе «моўныя» афарызмы, у сваю чаргу, дыферэнцыруюцца ў залежнасці ад свайго паходжання на чатыры наступныя класа.

Прыказкі і прымаўкі – сціслыя вусныя выслоўі, якія паходзяць з фальклору. Параўн. (тут і далей прыклады Я.М. Верашчагіна і В.Р. Кастамарава): рус. *В гостях хорошо, а дома лучше; Век живи, век учись; Дело мастера боится; Не имей сто рублей, а имей сто друзей; Не место красит человека, а человек место; Старый друг лучше новых двух; Ученье – свет, а неученье – тьма.*

Крылатыя словы – сціслыя цытаты з літаратурных крыніц, вобразныя выразы, выслоўі гістарычных асоб і г. д. Параўн., напрыклад, з твораў М. Горкага (1868–1936): рус. *Безумству храбрых поем мы песню* («Песня о Соколе»); *Пусть сильнее грянет буря* («Песня о Буревестнике»); *Рожденный ползать летать не может* («Песня о Соколе»); *Человек – это звучит гордо* («На дне»). Пры гэтым адзначаецца, што крылатыя словы адрозніваюцца ад прыказак, па-першае, паходжаннем і, па-другое, сферай ужывання («крылатыя словы належаць літаратурнай мове»).

Заклікі, дэвізы, лозунгі і іншыя крылатыя фразы, якія адлюстроўваюць лаўныя філасофскія, сацыяльныя, палітычныя погляды, і крыніцамі пранікнення якіх у маўленне з'яўляюцца перш за ўсё сродкі масавай інфармацыі і публіцыстычная літаратура. Параўн.: рус. *Все для человека, все для блага человека; Любите книгу – источник знания; Свобода, равенство, братство; Учитесь, учитесь и учитесь.*

Грамадска-навуковыя формулы і прыродазнаўча-навуковыя фармулёўкі,

якія «заимствуются из науки». Параўн.: рус. *Бытие определяет сознание; Количество переходит в качество; Народ – творец истории; Практика – критерий истины; Свобода – это осознанная необходимость* [Верещагин, Костомаров 1990, с. 71–72].

Як можна бачыць, пакуль не існуе адназначнага падыходу да сістэматызацыі афарыстычнага матэрыялу. У той жа час, ні адна з разгледжаных класіфікацыйных схем не толькі не дае вычарпальнага ўяўлення аб афарызме як спецыфічнай катэгорыі выказвання ва ўсёй разнастайнасці яго структурных і функцыянальных тыпаў, але і не з'яўляецца канцэптуальна і/або метадалагічна паслядоўнай і несупярэчлівай.

Адсутнасць агульнапрынятага пункта гледжання ў сістэматызацыі афарыстычных адзінак, а таксама невялікую рэпрэзентацыйнасць існуючых класіфікацыйных схем можна вытлумачыць наступнымі прычынамі.